

El castell de Gironella, després de defensar la ciutat de Girona, en nombrosos setges que van del segle XI fins al XVIII, fou destruït per ordre de Napoleó, l'any 1810.

La torre Gironella, castell del comtat de Girona

JOSEP CANAL i ROQUET

A les darreries del segle X la situació dels comtats catalans era ben singular: Terres emplaçades entre el món dels francs al nord i dels àrabs al sud. La situació afermà el creixement i arrelament de les identitats del poble: la llengua, els costums, les necessitats de defensa anaven perfilant les condicions de la realitat i l'afirmació de la nacionalitat catalana. Diu Michel Zimmerman, que Catalunya era sobretot l'enllaç indispensable entre Còrdova i l'Europa cristiana. Afegeix, que el comte Borrell fou duc de Gòtia i governà el reialme de Gòtia en un moment en què el també duc Hug Capet regnava a França. A través d'una formulació arcaica (ducat de Gòtia), es feia reali-

tat tot un projecte polític: l'afirmació d'una comunitat humana encaixada entre el reialme franc i la Hispània sarraïna, tan aliena a l'un com a l'altre¹.

Era l'any 985 quan Almansur, trencant les bones relacions entre el comte de Barcelona i el Califat de Còrdova, atacà, saquejà i incendià Barcelona. El trauma fou espantós i la petita Catalunya d'aquell moment no solament perdia la seva més gran ciutat, sinó també gran part dels seus millors homes. Molts historiadors creuen que l'acció d'Almansur acreixí la necessitat d'unitat entre els comtats catalans.

Girona a finals del segle X

D'aquesta situació arrenca la necessitat de cercar protecció que

precisava Borrell II, pràcticament reduïda als comtats de Girona i Osona; demana ajuda al rei franc Hug Capet i no l'aconsegueix. Llavors Borrell trenca el pacte i els lligams feudo-vassallàtics que els havien unit. Era l'any 988, i el comte Borrell quedava reduït a les seves pròpies forces.

Fem aquí un petit incís per declarar que aquest trencament de vincles feudo-vassallàtics significa la desvinculació feudal per excel·lència. Aquest fet permet recordar, amb tot rigor històric, que s'inicia la independència de Catalunya².

La història no ens diu quant temps Barcelona restà en poder dels àrabs, probablement no massa, però sí el suficient perquè el comte Borrell hagués de cercar protecció en la ciutat fortificada de Girona i en terres d'Osona. L'hem de veure durant un temps anar frenèticament d'un costat

La Força Vella de Girona al segle XI, amb els tres castells dins les muralles, que reforçaven el recinte romà-medieval.

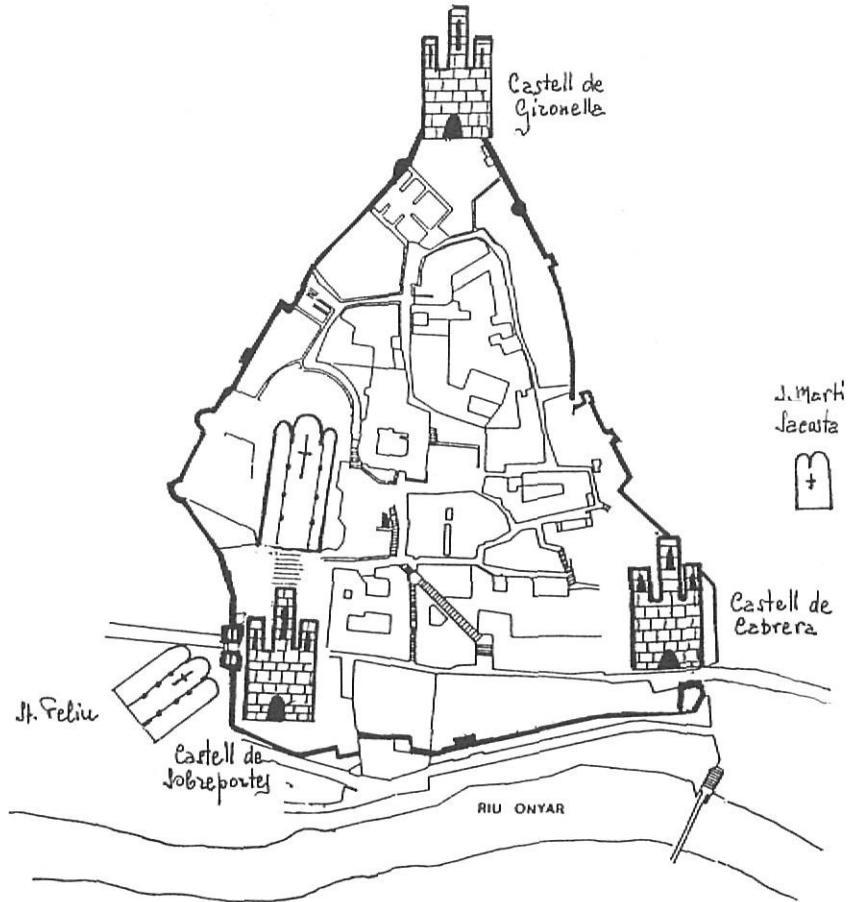
a l'altre, organitzant les defenses mínimes indispensables davant d'un bellcós Almansur que saquejava les terres catalanes i també les de Castella.

El comte Borrell II posseïa a Girona una casa-palau al costat de l'antiga catedral de Girona. Precisament ara fa 1000 anys, el 988, la va vendre al bisbe Gotmar «...*illam amplam domum nostram quam habemus pro nostro hospicio in civitate Gerunde extra murum veterem jam valde dirutum...*». Borrell es reservà l'ús del seu palau durant la seva vida i quan morí, l'any 993, el bisbe el va convertir en la seva residència. Un detall interessant d'aquest document és que esmenta que el palau afrontava a occident amb una sinagoga jueva. Molt més interessant és l'existència de muralles velles a la part d'orient i que situen el palau fora murs³.

Ja l'any 1960, els Drs. Jaume Marquès i Casanovas i Josep M. Marquès i Planagumà⁴ creien que la muralla esmentada tancava el recinte que va del Palau Episcopal actual a la Torre Gironella. Aquesta asseveració és importantíssima, ja que ens assabenta de l'existència d'un recinte més petit i més antic del recinte romà que tots coneixiem, fins ara, datat del segle III de C.

El comte Borrell usà el seu palau de Girona en les visites que realitzà a la ciutat i, hem de creure que durant els anys següents a la destrucció de Barcelona de 985, hi tindria la seva residència, ja que les poderoses defenses de la ciutat de Girona, així ho aconsellarien.

Mort Borrell II, els nous comtes de Barcelona, Ramon Borrell i Ermessenda, són senyors de la ciutat de Girona i també comtes de Girona. La supremacia indubtable del comtat de Barcelona ha fet perdre de vista la individualitat del comtat de Girona, que fou el primer comtat català durant la reconquesta franca el 785, car fins l'any 801 no fou ocupada Barcelona. Els estatuts dels comtats no han arribat a nosaltres, però és indubtable que cada un d'ells estava completament individualitzat i això és ben clar en la documentació del segle XI, malgrat que la seva real unió ho emmascari⁵.

La ciutat fortificada de Girona

Al segle XI, la ciutat comtal de Girona era una plaça fortificada impressionant. L'aparell defensiu dels temps del baix imperi (293 d.C.)⁶ es mantenia, en bona part, dempeus. Les muralles romanes amb les seves torres recordaven encara els temps imperials, però hi havia unes novetats que reforçaven, en gran manera, les defenses. Tres castells, en els tres vèrtexs de la Girona romana, s'erigien dintre murs: els castells de Gironella, Sobreportes i el de Cabrera protegien el recinte emmurallat de la Força Vella⁷. El fet que Girona fou avançada durant molt de temps de la Marca Hispànica, el perill immediat produït per la pèrdua de Barcelona el 985, i les «ràtzies» àrabs, haurien aconsellat fer més poderoses les defenses d'una ciutat que esdevé clau en la defensa de Catalunya en diferents èpoques històriques. Ramon Borrell degué completar les defenses de Girona a començaments del segle XI.

Girona era, cal recordar-ho, una ciutat comtal. La documentació de l'Arxiu de la Corona d'Aragó determina que en el segle XI el castell de

Gironella era un feu de la casa de Cardona, rebut dels comtes de Barcelona. Entre 1052 i 1055 Ramon Folc, vescomte de Cardona, féu sacrament i homenatge a Ramon Berenguer I pels castells de Gironella, Farners, Tagamanent i Castelltallat, exceptuant els honors que tenia en el comtat de Girona per la comtessa Ermessenda, àvia del comte i que sostenia una forta polèmica amb el seu nét⁸. La poderosa casa vescomtal de Cardona va conservar el feu del castell de Gironella, almenys fins a mitjan del segle XIV. Quan l'any 1285, les forces de Felip l'Ardit s'acostaven a Girona, i el rei Pere va demanar als nobles qui defensaria aquesta ciutat, Ramon Folc de Cardona, va contestar: «Jo sóc castellà de Girona i per dret i per usança de Catalunya no em puc excusar...»⁹. A 4 de les nones de maig de 1300, el rei Jaume II va manar al seu procurador que rebés de Ramon Folc la potestat del castell o torre de Gironella, que per ell tenia en feu¹⁰. A dos de febrer de 1325 constà també l'homenatge prestat per Ramon Folc, vescomte de Cardona, pels feus de Gironella, Tagamanent i Terracia i seguint el costum establert, el dia 18 de les calendes de juliol de 1336, la

vescomtessa de Cardona i tudriu del seu fill Huguet, reté homenatge al rei Pere III pel castell de Gironella. Aquest mateix rei, com a pare i legítim administrador de l'infant Joan, duc de Girona i comte de Cervera, manà a Huguet, vescomte de Cardona, retornar la potestat del castell i torres de Gironella, que eren feu reial, el 26 de juliol de 1356¹⁰.

El castell de Gironella defensava la part oriental de la ciutat en el seu emplaçament més elevat i devia ser considerada com la fortalesa principal de Girona. Ja en temps de l'imperi romà una poderosa torre quadrada defensava l'indret, on, en temps medievals, s'edificà un autèntic castell¹¹.

A l'entrada de la ciutat romana, a la porta de la Gàl·lia, dues torres guardaven el portal. En el segle XI, les defenses de Girona havien estat reforçades ja que els documents de l'A.C.A. es refereixen a *castro de Gerunda super porta de Gerunda*¹².

Quan, entre 1050 i 1060, els comtes de Barcelona Ramon Berenguer I i Almodis, anaven controlant la independència dels posseïdors de castells

tant d'alous com de feus, establiren un sistema de pactes o convenis, seguits d'homenatges de fidelitat dels castellans. En un d'aquests, Arnal fill de Garsendis, es comprometé a defensar tots els honors del comte de Barcelona i a retornar-li la potestat de *ipso castro supperporta de Gerunda vel de ipsas turres*, que havia rebut en feu. En el mateix moment i amb el mateix sentit féu homenatge a la comtessa Almodis¹³.

Res més sabem d'aquest castell fins al 7 de juliol de 1136 quan, el comte de Barcelona, Ramon Berenguer IV, pactà amb el seu senescal Guillem Ramon II i li donà en feu, pel seu servei i fidelitat, un lot de 14 castells entre els quals hi havia els de Tudela, Sobreporta de Girona, Stela i Fornells, situats al comtat de Girona¹⁴. Seguidament, el senescal signà el sacramental corresponent, es declarà *homo fidel i legal del comte* per tots els honors i, seguint una normativa molt corrent en aquests tipus de document, declarava que tornaria al comte la potestat dels castells, cada vegada que així fos requerit¹⁵. Estimem com a probable que aquest lot

de castells formés part també dels feus concedits al senescal Guillem Ramon I, mort vers 1120 i pare de Guillem Ramon II¹⁶.

Guillem Ramon II es casà amb Beatriu de Montcada i el seu fill Guillem Ramon de Montcada III heretà el lot de castells de la senescalia, que comprenia també, expressament, els quatre castells gironins abans esmentats¹⁷.

Per tant, el castell de Sobreportes de Girona era en el segle XII feu de la família Montcada. Pel que fa referència al s. XI, sabem que entre 1056-1060, estava en possessió d'Arnal, fill de Garsendis, i, ens atrevim a suggerir que més tard fou infeudat pel comte Ramon Berenguer I al seu senescal Guillem Ramon I, de la casa Ramon, l'origen de la qual cal cercar, creiem, entre els llinatges que posseïren els quatre castells gironins durant la segona meitat del segle¹⁸.

Però Girona tenia en el segle XI, dintre els seus murs, un altre castell encara: el de Cabrera, que guardava el portal d'entrada a la Força Vella, venint de Barcelona.

Aquest castell també era del comte de Barcelona, infeudat a la casa de Cabrera, que ostentava el càrrec de vescomte de Girona. Està registrat a l'A.C.A. sota la rúbrica de *Castr. de Capraria intra Gerundam*¹⁹.

Dos documents d'aquest arxiu, sense data, i pels quals nosaltres proposariem 1057-1060, és a dir, immediatament després de la donació del comtat de Girona a Almodis per part de Ramon Berenguer I, testimonien que Ermessenda, vescomtessa de Girona i mare del vescomte Ponç Gerald, prestà homenatge de fidelitat als comtes de Barcelona pels castells de Blanes, Argimon, Cabrera i Girona. Concretament en el cas de Girona deia el document: «... sive de ipsas turres et fortedas quam ego iamdicta Ermessendis abeo in civitatem Gerunda...»²⁰. En els dos documents, un per cada comte, s'especificava que aquests castells ja els posseïa abans i que es comprometia a retornar-ne la potestat quan se li demanés. També amb aquesta data Ponç Gerald, vescomte de Girona i fill d'Ermessenda, jurà fidelitat al comte de Barcelona pels mateixos castells de Blanes, Argimon, Cabrera i per les torres i fortalesa que tenia i havia tingut a la ciutat de Girona²¹.

El 10 de setembre de 1061 es va pactar entre els comtes de Barcelona i Ponç Gerald, vescomte, un nou i ampli conveni en el qual es respectaven les prerrogatives que tenien els seus antecessors —comdors de

En el segle XI fou bastit el castell de Sobreportes, que fou donat en feu a Arnal per Ramon Berenguer I. En els segles XII i XIII passà a pertànyer al senescal del comte de Barcelona, primer a Guillem Ramon i després als Montcada.

es tractava d'un judici sobre un noble. En temps de la comtessa Almodis va tenir lloc a la torre Gironella una reunió de la cort judicial presidida pels comtes de Barcelona Ramon Berenguer I i Almodis. Al llarg d'aquesta reunió, a la qual varen assistir els bisbes de Barcelona, Vic, Girona i altres magnats, va tenir lloc un judici contra Artal Guadall, senyor de Begur, per causa dels seus abusos³².

Girona era, a la segona meitat del segle XI, una ciutat completament feudalitzada i a mans de tres poderoses famílies de la gran noblesa a les quals calia afegir el bisbe de Girona, quan el Bisbe Berenguer va prestar jurament de fidelitat a Almodis³³. El dret de ban, l'administració de la justícia, la recaptació de tributs i la imposició de mals usos, feren dels gironins vasalls depenents de la omnipotència de les famílies feudals car els comtes havien cedit la potestat.

Girona, ciutat militar i levítica, anava admetent un número creixent d'artesans de tota mena: fusters, picapedrers, ferrers i peons que treballaven en la construcció de la nova catedral, monestir de St. Daniel, reconstrucció de St. Martí Sacosta, i també els petits pagesos que treballaven els seus horts i les seves vinyes escampades per les Pedreres, Montjuïc i pla del Mercadal. El vell recinte era ja insuficient i la urbs gironina s'estenia fora murs, cap als burgs de Santa Maria i Sant Pere de Galligants.

En un pròxim treball examinarem detalls dels convenis entre Ermesenda i el seu nét Ramon Berenguer I, la intervenció de la poderosa noblesa del comtat de Girona en la crisi produïda arran de la mort del Cap d'Estopa, l'augment de la influència del senescal Guillem Ramon, senyor d'Hostoles, en la cort comtal de Barcelona durant els regnats comtals de Ramon Berenguer I, els seus fills i nét, i també l'entorn cultural de la ciutat a finals del segle³⁴.

NOTES

1. Veure Michel Zimmerman «Orígens i formació d'una societat feudal (785-1137)» a Història de Catalunya. Aikos Tau S.A. Barcelona 1983.
2. En una societat feudal el que manté el sistema són els lligams d'home a home, en una jerarquia de dalt a baix. Trencats aquests vincles és evident que el sistema desapareix quan aquest trencament es produeix a la mateixa cúpula.
3. El document el va copiar Pontich, de Roig i Jalpi, l'any 1664 en l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Transcrit a Annals de l'Institut d'Estudis Gironins. Vol XIV any 1960.
4. Jaume Marquès Casanovas i Josep Marquès Planagumà «Apuntes històrics sobre el Palaciu Episcopal de Gerona. A.I.E.G. XIV 1960. Aquests autors esmenten: «Sabemos por otros datos que antiguamente el mismo muro se veía en dicho arco i continuaba por debajo del palacio episcopal ... obliga a admitir que continuaría hasta cerrar el recinto cerca de la torre Gironella.
5. La investigació dels fets ocorreguts en el comtat de Girona durant el segle XI és absolutament important per comprendre, no solament la seva evolució històrica, sinó també la de Catalunya.
6. Josep M. Nolla. «Girona Romana». Quaderns d'Història de Girona. 1987
7. Arxiu de la Corona d'Aragó. Registres diferents, especialment: vendes del reial patrimoni.
8. Liber Feudorum Maior. Doc. núm. 203. Edició Rossell.
9. «Llibre del Rei En Pere». Bernat Desclot. Capítol CL III. «Les quatre grans cròniques». Editorial Selecta. Barcelona 1971.
10. Registres A.C.A. «Diversorum reg. Jac. I et Jac. II fol. 300», «Minorissa sacco litera P», «Lib. I feudorum Regis Petri 3» fol. 84.
11. Probablement en temps de la Marca es començà a construir el castell de Gironella per tal de millorar les condicions defensives de la part O. de la ciutat.
12. A.C.A. Vendes del reial patrimoni F. 659.
13. Pergamí sense data Ramon Berenguer I núm. 199. A.C.A.
14. Pergamí, Ramon Berenguer IV núm 64. A.C.A.
15. Pergamí, Ramon Berenguer IV núm 65. A.C.A.
16. L'origen familiar del senescal Guillem Ramon I és objecte de gran interès per part dels investigadors. Aclarit ja per J.C. Shideler que no és un Montcada, caldrà cercar-lo entre les famílies que posseïen els castells de Tudela, Stela,

Sobreportes de Girona i Hostoles, en el comtat de Girona.

17. Vegeu Castells Catalans. Edició R. Dalmau Vol. II, pp. 30, nota 5.

18. Aquesta infeudació no està documentada, però és molt probable que el lot casteller de Girona i del senescal Guillem Ramon I, tingués el seu origen en una infeudació feta al seu pare i probablement ja en temps de Ramon Berenguer I. Guillem Ramon i el seu germà Arbet tenien en feu una casa prop del castell de Sobreportes. Pot ésser un indici.

19. Registre Vendes Reial Patrimoni fol. 658. A.C.A.

20. Pergamins sense data R.B.I. núm. 46 i 154. A.C.A.

21. Pergamí sense data R.B.I. núm. 206 A.C.A.

22. Liber Feudorum Maior. Ed. Rossell document núm. 403.

23. Registre «*Grat. regis Pet 3 de annus 1342-43*» fol. 93, A.C.A.

24. Registre «*Bauilia generalis*», 14 fol. 69, A.C.A.

25. Liber Feudorum Maior. Ed. Rosell. Document núm. 214.

26. Marca Hispànica, columnes 109-110-111.

26 bis. Pergamí sense data Ramon Berenguer I núm. 159. A.C.A.

27. «Història de la producció del dret català fins el decret de Nova Planta». Santiago Sobrequès. 1978.

28. Figuren principalment en la documentació de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i en especial en els pergamins sense data R.B.I.

29. El feudatari es compromet a no decebre el comte en la seva persona: «...neque de ipsa civitate que dicunt Gerunda, neque de ipso castro quod dicunt Gerundella, neque de ipsas fortidas que in predicta civitate sun, neque de ipso comitatu quem dicunt Gerundensem...». Són els honors comtals garantits pel jurament.

30. Liber Feudorum Maior. Document 338. A.C.A.

31. Liber Feudorum Maior. Document 486. A.C.A.

32. Pergamí sense data Ramon Berenguer I núm 211. A.C.A.

33. A.C.A. Pergamí sense data R.B.I.155 i col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona, núm. 313.

34. Agraeixo a Mercè Costa, directora fins fa poc de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, les facilitats rebudes, i a Narcís Verdaguer i Francesc Reixach les informacions i assessoraments fets en les visites al recinte de Força Vella.